

ҚАРАҚАЛПАҚ БАҚСЫСЫ СӘЛМЕНБАЙ САДЫҚОВТЫҢ ДӨРЕТИҰШИЛИК ЖОЛЫ

Гулнара АЛЛАМБЕРГЕНОВА

профессор

Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер хәм мәдениет
институты Нөкис филиалы

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10057034>

ARTICLE INFO

Received: 24th October 2023

Accepted: 30th October 2023

Online: 31th October 2023

KEY WORDS

Дутар, скрипка, композитор,
мелодист, кружок
художественной
самодетельности,
музыкант, актёрская
профессия.

ABSTRACT

В этой статье говорится о жизненном и творческой жизни Сальменбая Садыкова. Вместе с тем приведены много хороших данных о его многогранном таланте как исполнителе, композиторе мелодисте, поэте и оригинальном рукодельном мастерстве.

Республикамызга белгили, пүткил өмирин көркем - өнерге арнаған Қарақалпақстан халық бақсысы, сазенде, мелодист композитор, шайыр, дуўтар соғыў устасы Сәлменбай Садықов 1936 жылдың 3 – декабр күни, Шымбай раёны Ысман Юсупов атындағы колхоздың «Қос терек» деген аўылында туўылып, жаслайынан саз-сәўбетке, көркем-өнерге ашық болып өскен. Оның балалық дәўири Ыатандарлық урыстың аўыр жыллыарына туўра келеди.

Қоңсы колхозда Қаражан үйши деп аты шыққан, шебер ағаш устасының Сәрсенбай деген баласы фронтқа атланып, 1943-жылы аўыр жараланып, урыстан қайтып келеди.

Адам, бала гезинде ҳәр нәрсеге ҳәўеси келеди дегендей, аўылдың барлық баллары азаннан – кешке дейн усы уйден шықпайды. Биреўи пилоткасын, биреуи қайысын тағып көреди, ал Сәлменбайдың көзи керегеге илиўли турған ақ муйиз бенен әшөкейленген аламойнақ дуўтарға түседи.

Соннан баслап оның бар ақыл-хуўшы сол дуўтарда болып, жүреги алып ушып, дуўтар илиўли турған ақ отаўга қарай ентелей берди. Буның басқалардан бөлекленип, дуўтарға ықласы кетип жүргенин, Қаражан үйши де сезеди.

Қаражан үйшиниң тек үй дәскеелерин емес, ал дуўтар да соғып, кәмине келтирип шертип, қосық айтатугынын кейинирек биледи. Ол баланың ықласына бола оған дуўтар шертиўди, дәс қайтарыўды, наманы ҳәўижине шығарып шертиўдиде үйретеди.

Солай етип мектепке бир-еки наманы толық атқара - алатуғын ҳалда қәдем қойады.

Баласының бул ҳарекетлерин көрип әкеси жаңағы үйшиниң дуўтарын сатып әперди. Сөйтип аўылындағы өзине усаған усындай өнершең баллар менен кимиси қобыз, кимиси дәп шертип, сабанның үстинде түнниң не-дәўир мәҳәлине дейин қосық айтып отыратуғын болады.

Өзиниң еске түсириўлери бойынша: бир сапары Шымбай «Раймаг»индеги жалғыз скрипкаға көзи түсип, **бир** тарының кемислигине қарамастан әкесине сатып әпер деп қыйқаң салады екен. Әкеси де баланың ықлысын жықпайын деп оны да сатып әперди.

Буның мәниси - аўылына белгили сазенделер Айтжан Хожалепесов пенен Қарақалпақстан Мәмлекетлик филармониясы ансамблиниң көркем басшысы скрипач хәм композитор Хйдайберген Турдықуловлар келип контцерт береді. Сонда **Х.Турдықуловтың қандай да бир әсбапты (скрипканы) ийегиниң астына тақап турып, бир жиңишке** шыбықты тар үстинен гә жоқары, гә төмен тартып сыңсылатқанын көрип ышқы кетип, бул әсбапты да мийри қанғанша шертип үйренгиси келеди. [1, Б.59]

Солай етип, дуўтар менен скрипка, кишкене Салменбайдың балалық әрманларына қанат бағышлап, сазендешилиқ өнерине қарай баслайды. Сегизинши класста оқып жүрип мектептиң көркем хәўескерлер дөгерегин басқарады. Асан Бегимовтың «Хатийра» деген пьесасын қойып, бирлигинде өзи де рөлде ойнайды.

Мектеплер арасындағы өз-ара жарысларға қатнасып, қосық айтып, саз шертип бир-неше рет жеңімпазы болып көзге түсип, журтшылыққа таныла баслайды хәм өзиниң атқарыўшылық шеберлигин бир-аз жетилистиреди.

Улыўма айтқанда баланың күшли зейни, тынышымаған таланты, оның ықласын хәр иске баслап барқулла алға умтылдырып жүреди.

1956 жылы мектепти питкергеннен соң Нөкиске келип қалалаық № 1-мәденият үйинде көркем-өнер жәмәәтиниң басшысы болып мийнет жолын баслайды. Бул жерде ислеп жүрип театр, филармония, радио-комитет жумыслары менен де қызықсынып барады.

1957-жылы Ташкентте – Қарқалпақ әдебияты хәм көркем-өкериниң декадасы өткерилетуғын болып, соған байланыслы сазенде хәм бақсылар таңлап алынатуғыны хаққында дағазә жәрияланады. Онысыз да ушпаға қанаты болмай жүрген балаға бул жүдә мақул түседі.

Фаттах Назаров басшылығындағы комиссия буны дуўтар хәм скрипка бойыниша сынақтан өткерип, Сәлменбайды бир аўыздан хәптелиқ қатнасыўшылары дизимине киргизеди.

Усыннан көп узамай радио-комитетке жумысқа қабылланып, Жапақ Шамуратов басшылығындағы ансамбльге алынады. Бул ансамбль қурамында Қойлы Ахметов, Ибрайым Патуллаев, Наўрыз Қарашаев, Арзыгүл Атамуратова, Патийма Бекполатова, Марьям Сабирова хәм тағы да басқа сазенде хәм қосықшылар менен бирге ислеседи.

Бирақ көп узамай бул ансамбль тарқап, Сәлменбай Накис қалалық №1 мәденият үйине музыка басшысы болып жумысқа қайтады. Сол жыллары Нөкис мәдений демалыс бағында (паркте) контцертлер қойып жүреди.

1958 - жылы Қарақалпақстан жаслары арасынан ең талантлыларын оқыўға қабыллаў ушын Ташкент мәмлекетлик театр хәм сүүретлеў өнери институтының оқытыўшысы Михаил Фаттахов келеди. [2, Б.110-111]

Сол жылы жүзлеген талабанлар арасынан усы институтқа таңлап алынғанлар арасында Қуәтбай Әбдиреймов, Қасым Жүгинисов, Айладур Өтәлиев, Орынгүл Мурадова, Жақсымурат Бабанов, Көшербай Зарымбетов, Байрам Матчанов хәм Сәлменбай Садықовлар бар еди.

Барлығы да актерлық кәсиби бойынша музыкалы драма бөлимине қабылланады.

Екинши курста оқып жүргенинде бул наўқасланып, денсаўлығын бекемлеў ушын оқыўын үзилiske түсирийге мәжбүр болады. Ал емленип шыққан соң үйреншикли жумыс орны №1 маданият үйине қайтып барады.

Сол жыллары кеўли бийик шыңларға умтылған, жас сазенде хәм ёшлы қосықшы жигит Сәлменбай Садықов өзиниң болажақ өмирлик жолдасы Палжан Байымбетоваға арнап, Байнияз Қайыпназаровтың «Гулнара» деген қосық қатарларына нама жазады.

Бул оның туңғышқы шығарған намасы еди, соннан баслап музыка дөретиўшилиги өнери менен де шуғылланып бир қатар саз хәм қосық намаларын шығарады, кейин-ала спектаклге де намалар жазыў үстинде бираз изленип мийнет етеди.

Усындай ғайры нағышлы нама хәм қосықлар қанатында шарықлаған әрман оны 1961- жылы Ташкент театр институтына және алып келди.

Оқыўға биринши курстан қайта қабылланып бул сапары Досберген Ранов, Азат Шарипов, Нажматдин Аңсатбаевлар менен парталас болады. Студентлик даўирдиң ашшы - душшысын бирге татысып, сапта көркем-өнер дарясының нәўпир ағысларында қулаш сермеп жүргенде 1963-жылдың 17-январы күни повестка келип, буны армияға алып кетеди.

Армия қатарында жүрип те шеп болмайды. Қол-таңбасы сулыў, болғанлықтан штабқа «писарь» етип алынады. Бул оған оғада қол келеди. Өзи хызмет еткен еки жыл ишинде түркменниң төрт дәстанын қарақалпақшаға аўдарады. Өз наўбетинде бул дәстанлардан ибратлы көп нарселер алады.

Бириншиден: өзиниң кеўил дүнясын, сулыў сезимлер менен байытып - қәлем тербетип, өзи де қосық қатарларын жаза баслайды. Нәтийжеде 1993-жылдың октябрь айынан баслап Өзбекстан жазыўшылар аўқамының ағзасы дәрежесине жетиседи, 1994- жылы Қарақалпақстан баспасынан «Дуўтарым» атлы қосықлар топламын шығарып, шайыршылық өнеринде де әжәйып из қалдырыўға мияссар болады. [3, Б.77]

Екиншиден: нама дөретиўшилик шеберлигине де бул ислеген мийнетлери, бир-аз унамлы тәсирин тийгизеди. Халық ырғақлары менен суўғарылған сезимлери - дуўтар дәстесинде өз жарасығын таўып, жипек тарлары арқалы сыңғырлаған саз болып төгиледи.

Әскерлик пенен хошласып үйине қайтып келгеннен соң радиоға жумысқа киреди. Бул жерде «Музыка тарийхының бетин ашқанда» атлы радио еситтирийин шөлкемлестирип, хәр бир халық намасының келип шығыў тарийхы, тутқан орны, өзгешеликлери ҳаққында түсиник берип барады.

Хәр бир сазенде хәм бақсы - устаз тәрбиясы менен камалға келеди. Қарақалпақстанға мийнети сиңген артист, бақсы, сазенде Ибрайым Патуллаевқа шәкирт болады. Устазының исенимин инабат пенен ақлап, перзентиндей болып ақыл - нәсиятларын алып, көркем-өнер сырларын үйренди.

Нәтийжеде Сәлменбай аға - бала ўақтынан әрман еткен нийетлерине жетип миллий музыкамыздың атақлы қанийгелери қатарынан орын алыўға мияссар болады. Соны да айтып өтиўимиз керек, ол көп қырлы талант ийеси бола-турып, мен билемен деген нийеттен барқулла аўлақ болды.

Керисинше көркем-өнердің қаншелли шексиз терең екенин сезип, өмир бойы өз устинде ислеп қәнийгелигин жетилистирип барды.

Сәлменбай Садықов өзиниң шеберлигиниң әйне писип-жетилискен пайытларын ол Аңсатбай Қайратдинов пенен бирге теңдей бастан кеширди. Ташкентли қәнигелер келип бул екеўиниң онлаған намасын жазып алып кетеди. Сондай-ақ грампластинкаға жеке жазылған намалары да бар. Оның атқарған «Хўрлиҳа Хәмра» дәстаны, саз хәм қосықлары, Қарақалпақстан телерадио компаниясының хәм Өзбекстан Илимлер Академиясының Қарақалпақстан филиалының алтын фондында сақланып келмекте.

Көркем сөзди, шийрин сазды қумартқан ол қыссаларды, дәстанларды, шайырлар шығармаларын қунт пенен оқыйды, олардан көп нәрселерди өзлестиреди. [4, Б.50]

Сонын менен бирге ол көп жыллар даўамында бирге ислескен Қаражан бақсы Қабўлов, Айтжан Хожалепесов, Қыяс жыраў, Есжан Қосполатов, Әмет Тарийхов, Жапақ Шамуратов, Мақан Өтенов, Қайыпназар Реймов, Қоныратбай Жақсымуратов, Генжебай Тилеўмуратовлар менен сүхбетлес болып, олардан атқарыў шеберлиги сырларын ўйрениўден ҳеш жалықпады.

Дуўтар тарларын сөйлеткен Сәлменбай Садықов дәслепки жыллары Қарақалпақстан радио еситтириў комитетинде устазы И.Патуллаевтың жәрдемши редакторы болып ислеиди.

Оның усы жұмысқа орналасыўы, творчестволық өсиўине жәрдемин тийгизеди. Ол халық музыкаларын хәм қосықларын атқарып қоймастан профессионаллық музыкалар менен де, сондай-ақ массалық қосықлар менен турмыстың органикалық қарым қатнасын биле баслайды.

Сол жыллары республикамызға белгили композиторлардан Әлимжан Халимов, Жапақ Шамуратов, Әбдирейм Султанов, Қудайберген Турдықўлов, Аңсатбай Қайратдинов, Наўырыз Қарашаев, музыка изертлеўшиси искусство илимлериниң кандыдаты Тәжигўл Адамбаева, сондай-ақ радио еситтириў комитетинде ислеген белгили жазыўшы шайырлардан Караматдин Султанов, Жолдасбай Дилмуратов, Ғалым Сейтназаров, Қармыз Досанов, Тәжетдийн Сейтжанов, "Тикенек" сатира радиожурналының редакторы Базарбай Қазақбаевлар менен бирге ислесип, олардың дәретпелеринен тәсирленип нама дәретиў хәм шайыршылық уқыбына ие болды.

Нәтийжеде ҳәр қыйлы жанрларда қосықлар жазып, музыкалар дәрете баслайды. Мәселен: Қумарман, Мухаббат сазы, Жупархан, Хәзир мен де ата болдым балаға, Қара талларым, Мухаббатыңнан, Мәжнүн тал, Дуўтарым, Дуўтар ҳаққында ойлар, Гўлнара хәм басқада қосықлар менен намалар дәретти.

Оның дәреткен намалардың әпиўайылығы, сулыўлығы, әсиресе қарақалпақ халық намалары менен тығыз байланыслығы, оларға айрықша бир өзгеше шырай берип турды.

Сэлменбай дөрөткөн намалардың тематикасы мийнет адамларының данқын көтериўге, Ўатанды сүйиўге, жасларды әдеп-икрамлыққа тербиялаўға, мухаббат сезимлерин сақлаўға арналған еди.

Сэлменбай Садықов халық намаларын жақсы билиўи ҳәм сол халық мотивине үнлес болған музыкалар дөретиўи, оның музыкалық шеберлигиниң айрықшалығын қурайды.

Сэлменбай Садықов намасын жазған "Гүлнара" қосығы, күшли лиризмге толы айрықша эмоционаллық сезимди пайда етиўши шығарма болып табылады. Бул қосықта қарақалпақ халық намаларының руўхы, гөззаллығы, ырғақлары, өзине тән ритмикалық ағыслары айқын сезилип турады ҳәм соның менен бирге оған айырықша шырай келтирип тыңлаўшының дыққатын ериксиз өзине тартады.

Сэлменбай Садықов 35 жылдан аслам Қарақалпақстан радио еситтириў комитетинде редактор, музыка редакторы лаўазымларында иследи. Бул жыллары ол Қарақалпақстан әдебияты ҳәм искусствосының декадаларына, хәптеликлерине, мәденият күнлерине қатнасып, радио арқалы көркем өнер тараўындағы жетискеншиликлерди халыққа жеткерип барды. Ол өзинин күнделик дәптеринде мына қатарды жазып қалдырған. "Қарақалпақ халық сазлары ҳәм қосықлары мениң сырласым ҳәм мунласым болды, өткен дәўирде көп хәсирет шеккен қарақалпақ халқы ушын қосықтың қандай әҳмиетли болғанын айтып жеткерий қыйын" деп келтиреди. Себеби халық өзиниң ишки сезимлерин, бастан кеширгенлерин ҳәм толғаныўларын, жоғалтыўларын, хәсиретлерин қосық арқалы билдирген. [5, Б.90]

Сэлменбай Садықов тек бақсы сазенде ҳәм мелодист композитор болып қоймастан, уқыплы дуўтар соғыў өнериниң де устасы болған.

Бул өнердиң сырларын көп жыллар даўамында Сейтнийаз устадан үйренген, кейин Ташкент мәмлекетлик консерваториясы устаханасының белгили устасы Абдинаўий Абдиғафуровтан үйренген ҳәм олардан патъя алған. Оның соққан дуўтарлары көптен-көп ықласбентлердиң, сазенделердиң колларында жаңламақта.

«Дуўтар - бақсылардың өмирлик жолдасы. Сонлықтан ол ҳасыл ағашлардан, әсиресе тут ағашынан соғылатуғынын жақсы билген. Оның айтыўынша ағаштың бәри емес ал жипектей сес беретутуғыны бар. Хәмме бақсы, шайыр ҳәм сазенде бола бермейтуғынындай, барлық ағаштан дуўтар соғыла бермейди. Жақсы исленген дуўтардың тарларынан төгилген сеслери, ансамбльди көз алдыңа келтиреди» деп айтады Сэлменбай аға. [6]

Айтыўға турарлық талант ийеси Селменбай Садықов 2006-жылы 4-апрел күни дүнядан өтті. Оның халыққа көрсеткен хызметлери есапқа алынып, ол «Қарақалпақстан халық бақсысы» ҳәм Қарақалпақстан жоқарғы кеңесинин бир - нешше хұрмет жарлықлары менен сыйлықланады. Жуўмақлап айтқанда оның өмири қарақалпақ музыкасының, поезиясының раўажпаныўы менен беккем байланыслы болды. Оның дөрөткөн қосықлары ҳәм музыкалық шығармалары, қарақалпақ көркем - өнериниң үлкен жетискеншиликлериниң бири болғанлығын мақтаныш етсек арзыйды.

References:

1. Алланазаров Д. Алтын мийрас. Нөкис, ҚМУ баспасы, 2005 жыл.

2. Қарақалпақстан Радио комитетинің архив материаллары.
3. Бердақ атындағы Мәмлекетлик музыкалы театры архивиниң материаллары.
4. Алланазаров Д. “Қарақалпақ ырғақлары”. «Ғафур ғулом» баспасы Тошкент 2019 ж.
5. Алланазаров Д. “Қосық айтсам” . «Ғафур ғулом» баспасы Тошкент 2019 ж.
6. Сәлменбай Садыковтың үй архивиниң материаллары.